

Kovács Norbert:
A spengleri rendszer hermeneutikája
Csejtei Dezső és Juhász Anikó: Oswald Spengler élete és filozófiája

A *Szegedi Tudományegyetem Filozófia Tanszékének* és az *Attraktor Könyvkiadó Ad Hominem* sorozatának negyedik kötete egy némileg elfelejtett, hajdan „bestseller” gondolkodó munkásságát dolgozza fel monografikus igényvel.¹ A könyvet kézbe véve az olvasóban valószínűleg felmerül a „miért” kérdése: mi indokolja, hogy a sorozat egyik közel 500 oldalas kiadványa Oswald Spengleréről szól? A kérdés jelzi, hogy a német filozófus jelentőségéről, filozófiatörténeti helyéről, illetve politikai nézeteiről és szerepvállalási kísérleteiről a mai napig megoszlanak a vélemények, dacára az utóbbi két évtizedben tapasztalható (újabb) „Spengler-renaisszánsznak”. Csejtei Dezső és Juhász Anikó a hazai szakirodalomban hiánypótló, kiváló monográfiája mintegy válasz az elmúlt évtizedekben sorra megjelenő feldolgozásokra. Túl azon, hogy *A nyugat alkonyának* kurrens fordítását - Juhász Anikó és Simon Ferenc mellett - neki köszönhetjük, Csejtei Dezsőt korábban is foglalkoztatta a történetfilozófus Spengler. A spengleri rendszer Nietzschehez való viszonyáról és a filozófus hatástörténetéről már több alkalommal is értekezett.² Ezek az írások egyrészt a posthistoire endizmusával való szembesülésből, másrészt a 20. század elején-közepén széles körben elterjedt krízis-gondolat hatástörténeti felszálazásából születtek. Spengler minden korabeli, illetve későbbi kritikusa kénytelen volt elismerni, hogy a könnyű célpontot nyújtó metafizikai állványzaton a rendszertől függetlenül releváns kordiagnózis nyugszik. Azonban a „miértre” adandó válasz több mint amit a *Bevezető sorok* sejtetnek: „...korunkban – már ami annak főbb gazdasági, katonai, informatikai, technikai és kulturális irányvonalait illeti – gyakran fedezhetők fel olyan tendenciák, amelyek a spengleriánus valóságábrázolásba kétségtávolúan szervesen illeszkednek.” (5. old.)

A kitűnő, rendkívül olvasmányos stílusban megírt biográfia nemcsak a kötet terjedelméhez mérten a legalaposabb szakfilozófiai elemzést adja Spengler gondolkodásáról, hanem betekintést nyújt a korszak német szellemi áramlataiba és a spengleri történetfilozófia hatástörténetébe is. A szerzők – híven Spengler felfogásához – nem élnek a *Gipfelwanderung* kényelmesebb megoldásával: egy rendkívül

1 Csejtei Dezső – Juhász Anikó: *Oswald Spengler élete és filozófiája*, Attraktor, Máriaesenyő-Gödöllő, 2009. 497. .

2 Lásd: Csejtei Dezső: *Írások Északról és Délszakról*, Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, Veszprém, 1999. ; és –Juhász Anikó–Csejtei Dezső: *Történelem – kulcsra készen?* Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, Veszprém, 2000.

frappáns szerkezeti felépítés útján - segítendő a megértés folyamatos kiépülését - állandóan kontextualizálják mind a felmerülő filozófémákat, mind a korszak szellemi áramlatait.

Érdeemes tehát megállni a kötet szerkezeténél és a kontextus kérdésénél. A szöveg fővonalát természetesen Oswald Spengler élettörténete szolgáltatja, ugyanakkor egyrészt a kifejtés lineáris narratíváját a történeti keresztmetszetek, másrészt a spengleri filozófia elemzését pedig jelentés- és hatástörténeti exkurzusok szakítják meg. A történeti kontextus, München és a város élénk szellemi életének bemutatása, állandó vonatkoztatási pontok: indokolja ezt a város jelentősége Spengler szellemi szocializációjában, továbbá lehetőséget nyújt Németország politikai-társadalmi életének dinamikus ábrázolására. A bajor kultúrváros az a szűkebb miliő, amelyen keresztül a tágabb német kontextus és a filozófusra ható szellemi környezet egyaránt jól bemutatható. A szerzők módszere, amely a biográfia műfaji lehetőségeinek reflexiójaként is betudható, megoldásokat vonultat fel, élet és filozófia, történelem és egyén, történelem és eszmék egymásra hatásának közvetlen oksági magyarázattól mentes megértésére. A történetfilozófiai háttér és *A nyugat alkonya* keletkezéstörténetének felvázolása (Első rész/II.) után a nagy sikerű főmű elemzése következik (Első rész/III.), amelyet rendkívül nagy erudícióról tanúskodó fogalomtörténeti exkurzusok szakítanak meg, történeti kontextusba helyezve Spengler fogalmiságát és elméleti felépítményét (például: a morfológia és a „fausti” fogalma, kultúra és civilizáció viszonya Spengler előtt stb.). A fogalomtörténeti exkurzusok szerepe bemutatni, hogy Spengler milyen változtatásokat hajtott végre a meglévő filozófiai, társadalmi-politikai nyelven, hogy honnan indultak a spengleri innovációk, illetve mennyire csapódtak le ezek a változtatások a hatástörténetben. Az exkurzusok tehát elő- és hatástörténeti kitekintésként is szolgálnak, és mint ilyenek független tanulmányok anyagát is képezhetnék. A genuin filozófiai-történeti tanulmányoknak beillő fogalomtörténeti kitérések ugyanakkor néha az olvassmányosság rovására mennek, jóllehet fontos és integráns részei az elemzésnek.

A lineárisan haladó könyv második része tovább mélyíti a Spengler-jelenség értelmezését egyrészt a Rilke, illetve Thomas Mann jelentette „tükör”, másrészt a történeti háttér, a Weimari Köztársaság és Spengler viszonyának bemutatása révén. A filozófus gondolkodói alkatának megértéséhez, egyben a *Bildungsbürgertum* és Weimar ellentmondásos kapcsolatának és így Weimar bukásának mélyebb, történeti megértéséhez alapvetőnek tűnik fel az ún. konzervatív forradalom jelenségének ismertetése, amely Spengler sokat vitatott politikai helyzetének tisztázásához is közelebb visz (Harmadik rész: *Spengler és a Harmadik Birodalom*).

Mivel a szerzők lényegi szembenézése a spengleri filozófiával ebben a kötetben öltött testet, így a korábbi publikációkhoz képest itt új hangsúlyok kerültek kijelö-

lésre: a nietzschei hatás elemzése kiegészült a Spengler által is – különösen módszertani szempontból – hangsúlyosabbnak ítélt goethei megismerés-elmélettel, a kultúrkörök nem-egyidejű egyidejűségének egyszerre összehasonlító és azt konstituáló analóg eszközrendszerének tárgyalásával, és a tipológiát a történeti egyedivel közvetíteni képes hermeneutika szempontjaival. Spengler történetfilozófiája egyetemes hermeneutika – kérdés persze, hogy a szerzőpáros által is alkalmazott hermeneutika felől nézve Spengler elmélete mennyiben számít hermeneutikának és valójában mennyire releváns eszköz teóriájában? A történelem, a spengleri morfológia szerint, mindig egy benső, egy lélek kifejeződése, egy benső realizálódása. Ez a folyamat egy szimbólumban ragadható meg, amely a láthatón túli történelmet összeköti a manifeszt valósággal. Morfológia és hermeneutika különbsége itt a releváns kérdés. Az újabb szakirodalommal összhangban (Frits Botermann, Detlef Felken) Csejteiek arra az álláspontra helyezkednek, hogy a morfológiában az egészen van a hangsúly, a spengleri törekvést a világtörténelem szimbólumokból történő értelmezéstani vállalkozásként definiálják, amely épp fordított úton jár a hermeneutikához képest, hiszen ez utóbbiban a még értelemmel elgondolható egyediség felől halad a totalitást közelítő magyarázat útja. A szerzőpáros ugyanakkor arra figyelmeztet, hogy Spengler legalább annyira esztétizál, amennyire teoretizál: a világtörténelem műalkotásként való megközelítése részint egy heurisztikus-módszertani elv, részint az ábrázolás eszköze (88-89. old.).

Érdekes és izgalmas adalékként szolgálnak Spengler filozófiájának recepciójához a kötet negyedik részében található tanulmányok (*Kitekintés és befejezés*). A filozófus alapvető hatással volt Szerb Antal művelődéstörténeti nézeteire. A magyar író-esztéta Spenglerrel kapcsolatos nézeteinek ismertetése egyben lehetőséget ad a spengleri történelemszemlélet egy teljesen más szempontú kritikájára. Szerb Antal és Thomas Mann Spengler-recepciója eltérő lépcsőfokig követik a filozófust az elmélet afirmálásában, ugyanakkor azt, hogy a művészetek vonatkozásában más időintervallumok és értékelési szempontok szükségesek, mint a történeti életvilág egyéb szférái esetében, mindketten aláhúzzák. A művészetre annak sajátos létmódja okán nem vonatkoztathatóak minden megkötés nélkül a morfológiai bázisú történelemfilozófia fatalisztikus törvényei, sorsszerűen ciklikus processzualitásának nem-egyidejű egyidejűségei. A művészetek hol párhuzamosan futnak a történeti fejlődéssel, hol kitérnek belőle. A műalkotás tényleges hatóerő, hatása éppen abban áll, hogy átível korokon és kultúrkörökön, ezáltal állandóan megtoldva, megújítva saját realitását. Spengler figyelmen kívül hagyja ezt a hatásmechanizmust, s így mintegy determinisztikusan értékeli a művészeteket is, jóllehet adott esetben fordítottan arányos egymással a művészeti ábrázolás ereje és a társadalmi-politikai fejlettség. A természetesség művészeti jelentése szintén eltér a természetességnek a spengleri rendszerben elfoglalt helyétől (amennyiben ott az kizárólag primitivitás):

a természetesség művészeti produktum, amely egyaránt lehet hanyatlás, de lehet egy fejlődési sor legfelsőbb grádicsa is, ahogy a szerzők fogalmazzak (409. old.).

Az amerikai külpolitika korszakos alakjának, Henry Kissingernek a nézeteire szintén döntő hatást gyakorolt a kultúrformológus. Kissinger egzisztenciális történelemfilozófiának aposztrofált szakdolgozatának³ elemzése a történelem immans értelmehozhatóságának kérdésében a személyes életvonalhoz és a történelmi eseményhez kapcsolódó benső élmény jelentőségének kissingeri kiemelését húzza alá, mely a spengleri gondolkodásban is mindvégig hangsúlyos. A szerzők ugyancsak rámutatnak arra is, ahogy Kissinger a spengleri gondolatok átvételével az eleven kultúrák értelemhordozó szerepét méltatja. Jóllehet Kissinger az emberi értelemadás lehetőségét a kanti moralitásban pillantotta meg (bár őt is kritika alá vonta a természeti szükségszerűség teleologikus visszatérése kapcsán), diplomataként a spengleri reálpolitikai beszámoló⁴ (melynek visszhangját *Diplomácia* c. munkájában találjuk) talaján állva szakít az amerikai diplomácia izolacionista, idealista hagyományaival. A kissingeri reálpolitikai doktrína történelemfilozófia gyökerei Spengler munkásságának altalajába nyúl(hat)nak és ezzel mondhatni kijelölik a szerzőpáros vizsgálódásainak egy lehetséges későbbi szálát (435. old.).

A monográfia célja nem egyszerűen Spengler életének és művének elemző bemutatása és nem csak egy átfogó megértés, műveinek szűkebb és tágabb kontextusában. A monográfia legalább annyira szól arról a bizonyos irdatlanról és megértésének mikéntjéről, amit a történelem fenoméne jelent, és ugyanannyira a történelem hasznáról és káráról.

Felmerül a kérdés, hogy Spengler hol helyezhető el a racionalista és életközpon-tú történelemfilozófia, a historizmus és az ún. posthistoire irányzataihoz képest? Spengler feladta a hagyományos történelemfilozófia toposzait, nézőpontjának minden ellentmondásossága ellenére eredményei közé tartozik a lineáris történelem-elnék, az eurocentrizmusnak, a haladásba és a történelem ésszerű menetébe vetett hitnek destrukciója, ugyanakkor ciklikus megközelítésével is egy meganarratívát vázol fel, fenntartva a kontinuitás, a történelmi összefüggések, a távlatok megismerésének lehetőségét az esetlegesség hullámai között, miközben a fatális szükségszerűséget hangsúlyozza. A szerzőpáros szerint történelemfilozófiailag Spengler a határon áll: egyszerre korszerű és korszerűtlen. Spengler jelentőségét a monográfia nietzschei korszerűtlenség pozitív felhangjai segítségével véli megfogalmazni (439. old.). Spengler esztétizáló magatartása szembeállítható a „posztmortem” *hala-*

3 Henry Kissinger: *The Meaning of History, Reflections on Spengler, Toynbee and Kant*, Kiadatlan kézirat, Harvard University, 1950.

4 Ennek visszhangját következő munkájában találjuk: Henry Kissinger: *Diplomácia*, Panem, McGraw-Hill, Grafo, Bp., 1998

*dék-idő*be menekülő, a történelmet fragmentált *petite histoire*-ként megközelítő, poétizáló felfogással.

Az elemzés során a metafizika-kritika jegyében végighúzódo polémia és a hermeneutikai rekonstrukció mellett állandóan pregnánsan jelen van Spengler szemléletének vizsgálata az eleven életként értett történelem megértése szempontjából: mi az, ami hasznosítható, továbbgondolható az új értelemadások, értelemegészek alkotásának céljaira? Nem formális történetfilozófia a Spenglernél megragadott egység, nem egy objektivált tárgy körüljárása, hanem autentikus, saját nyelven szól az emberi lét egy sajátos közegéről, az idő folyamáról és annak tartalmáról. A megszólalás elevensége, autentikussága tekintetében Csejtei Vicóhoz, Hegelhez, Comte-hoz, Marxhoz, Nietzschehez vagy Heideggerhez – a történelemfilozófia legnagyobb formátumú képviselőihez hasonlítja Spenglert (74. old.). Az újabb Északról szóló történet a Spenglerről alkotott hagyományos nézetek felülírásaként is olvasható, lényegi mondanivalója azonban túlmutat azon: a történelem fenomenjének és annak megragadásának lehetséges útjairól szóló megfontolások gazdag tárháza is egyben.